В лісі ні звуку, тільки чути легкий шелест снігу, що падає на дерева. Ще вдень почав іти цей дрібний сніжок, припорошуючи гілки крижаним мохом, вкриваючи сухе листя заростей легким срібним покровом, розстилаючи по дорогах величезний м'який білий килим, від якого ще більше поглиблювалась безмежна тиша цього океану дерев.

Біля дверей лісової сторожки молода жінка, засукавши рукава, рубала сокирою дрова на камені. Це була висока, ставна й дужа дочка лісу — дочка і дружина лісників.

З дому почувся голос:

— Ми сьогодні ввечері самі, Бертіно, іди додому, вже зовсім смеркло, а в лісі, мабуть, никають пруссаки й вовки.

Розколюючи поліно сильними змахами, від яких напружувались її груди, лісничиха відповіла:

— Я скінчила, мамо. Іду, іду, не бійся, ще видно.

Потім вона внесла хмиз і дрова, склала їх біля печі, вийшла ще раз, їй об зачинити віконниці, величезні віконниці з цільного дуба, і, повернувшись нарешті, засунула двері важкими засувками.

Коло печі пряла її мати, зморшкувата стара, яку роки зробили полохливою.

— Не люблю я, коли батька нема дома, — сказала вона, — чого варті дві жінки!

Молода відповіла:

— О, я в усякому разі пристрелю вовка чи пруссака! І вона поглядом вказала на великий револьвер, що висів над вогнищем.

Чоловіка її було взято в армію з початку прусської навали, і жінки лишились самі з батьком, старим лісником Нікола Пішоном, на прізвисько Ходуля, а він уперто відмовлявся покинути дім і оселитись у місті.

Найближче місто було Ретель, старовинна фортеця на скелі. Це було місто патріотів: жителі його вирішили чинити опір загарбникам, замкнутись у місті й витримати облогу, ідучи за історичною традицією. Вже двічі — при Генріху IV і при Людовіку XIV — городяни Ретеля прославились героїчною обороною. І на цей раз вони зроблять, хай йому чорт, так само, або їх спалять у мурах фортеці.

Отже, вони придбали гармати й рушниці, спорядили ополчення, сформували батальйони й роти і цілими днями навчались на кріпосному плацу. Всі вони — булочники, бакалійники, м'ясники, нотаріуси, адвокати, столяри, книгарі й навіть аптекарі маневрували по черзі в певні години під командуванням пана Лавіня, драгунського офіцера у відставці, тепер власника галантерійної крамниці, що одружився з дочкою пана Раводана-старшого і успадкував його діло.

Пан Лавінь дістав звання коменданта фортеці і, оскільки вся молодь пішла в армію, він завербував усіх громадян, що лишились, і вони почали готуватись до оборони. Товстуни ходили по вулицях не інакше, як швидким кроком, щоб хоч трохи позбутися жиру і укріпити дихання, кволі тягали важкі речі, щоб зміцнити мускули.

Всі чекали пруссаків. Але пруссаки не показувались, хоч і були недалеко; вже двічі їхні розвідники пробирались лісом аж до сторожки лісника Нікола Пішона, на прізвисько Ходуля.

Старий лісник, спритний, мов той лис, прибігав попередити про це городян. Гармати були наведені, але ворог не з'являвся.

Будинок Ходулі правив за передовий пост в Авелінському лісі. Старий двічі на тиждень ходив по продукти й приносив міським жителям усі новини.

Того дня він пішов оповістити, що невеличкий загін німецької піхоти зупинився в нього позавчора близько другої години і майже негайно вирушив кудись. Унтер-офіцер, що командував загоном, розмовляв по-французьки.

Ідучи з дому, старий, із страху перед вовками, які починали лютувати, брав з собою обох своїх собак, двох вовкодавів з лев'ячою пащею, а жінкам наказував добре замикатись у хаті, як тільки смеркне.

Молода нічого не боялась, а стара завжди тремтіла й повторювала:

— Добром це не кінчиться, ось побачите, добром не кінчиться.

Цього вечора вона тривожилась більше, ніж звичайно.

— Не знаєш, коли батько прийде? — спитала вона.

— Ну, напевно, не раніше одинадцятої. Він завжди пізно повертається, коли обідає в коменданта.

Молода жінка тільки що почепила казанок над вогнем, щоб зварити юшку; і раптом вона завмерла, прислухаючись до неясного шуму, що долинав крізь димохід.

Вона прошепотіла:

— В лісі хтось ходить... чоловік сім-вісім, не менше.

Мати, перелякана, спинила прядку й забелькотіла:

— О боже мій, а батька нема!

Не встигла вона договорити, як два сильні удари струснули двері.

Жінки не озивались, і гучний гортанний голос крикнув:

— Фідчиняти!

Після паузи той же голос повторив:

— Фідчиніть, інакше я ламаю твері.

Тоді Бертіна сунула в кишеню спідниці великий револьвер, що висів над вогнищем, і, притуливши вухо до дверей, спитала:

— Хто там?

— Я єсть той самий сагін, що фже був.

— Чого вам треба? — провадила далі молода жінка.

— Я саблукав з мій загін ще зранку. Фідчиніть, бо я ламаю твері.

Лісничисі нічого не лишалось, як відсунути засув. Прочинивши двері, вона побачила в білому сніжному відблиску шестеро чоловік, шестеро прусських солдатів, тих самих, що приходили позавчора.

Вона спитала рішучим тоном:

— Чого вам треба в таку пору?

Унтер-офіцер повторив:

— Я саблукав, совсім саблукав, я впізнав ваш будинок, я нічого не мав їсти зранку, мій сагін теж.

Бертіна заперечила:

— Ми з матір'ю самі в хаті.

Солдат, що здавався непоганою людиною, відповів:

— Нічого. Я вас не буду крифдити, тільки фи нам дасте їсти. Ми фмираємо з голоду і фтоми.

Лісничиха посторонилася.

— Заходьте, — сказала вона.

Солдати увійшли. Вони були запорошені снігом, а на касках у них був такий товстий пухнастий шар снігу, що вони нагадували тістечка із збитими вершками; вони мали змучений, стомлений вигляд.

Молода жінка вказала на дерев'яні лави по обидва боки стола.

— Сідайте, — сказала вона. — Я вам зварю юшку. Видно, ви зовсім знесилились.

І вона засунула двері, підлила води в казанок, вкинула масла й картоплі, зняла з гачка над вогнищем шмат сала, відрізала половину і теж вкинула в юшку.

Шестеро солдатів стежили голодними очима за кожним її рухом. Рушниці й каски вони склали в кутку й тепер сиділи й чекали, наче слухняні діти на шкільній лаві.

Мати взялася знов за пряжу, щохвилини розгублено зиркаючи на солдатів-загарбників.

Чути було тільки тихе гудіння прядки, потріскування вогню й булькотіння закипаючої води.

Але раптом усі здригнулись від якогось дивного звуку за дверима, схожого на хрипке дихання і хропіння звіра.

Німецький унтер-офіцер кинувся до рушниць. Лісничиха жестом спинила його й сказала, усміхаючись:

— Це вовки, вони, як ви, теж никають голодні.

Німець не повірив і схотів глянути, але як тільки двері прочинились, він побачив двох великих сірих звірів, що тікали поспішною розмашистою риссю.

Унтер-офіцер вернувся на місце, пробурмотівши:

— Я не хотів повірити.

І став чекати юшки.

Вони жадібно накинулись на неї, їли, роззявляючи роти по самі вуха, щоб з'їсти якнайбільше, їх круглі очі вирячувались, а в горлі булькотіло, наче в ринві.

Жінки мовчки дивились, як швидко ворушаться руді бороди й картоплини наче провалюються у ці рухливі зарослі.

Потім німці схотіли пити, і лісничиха спустилась у погріб націдити їм сидру. В погребі вона загаялась. Це було невелике склеписте

підземелля, що, за переказом, правило під час революції за тюрму й тайник. Спускались туди вузенькими покрученими сходами через люк у кутку кухні.

Бертіна повернулась, посміюючись єхидно, посміюючись сама до себе. Вона подала німцям глек сидру. Потім повечеряла сама з матір'ю на другому кінці кухні.

Солдати наїлись і задрімали, сидячи коло стола. Час від часу хто-небудь із шістьох стукався лобом об дошку стола, і прокинувшись, випростувався.

Бертіна сказала унтер-офіцерові:

— Лягайте біля вогню, либонь і на шістьох місця вистачить. А ми з мамою підемо до себе в кімнату нагору.

І обидві жінки піднялись на горішній поверх. Чути було, як вони замкнулись на ключ, потім ходили по кімнаті деякий час, нарешті, затихли.

Пруссаки простяглись на підлозі, ногами до вогню, підклавши під голови скатки, і скоро всі шестеро захропіли на шість різних голосів, хто дискантом, хто басом, але всі однаково протяжно й оглушливо.

Спали вони, мабуть, уже давно, коли пролунав постріл, і такий гучний, наче стріляли в стіну будинку. Солдати вмить схопились, але тут знов прогриміли два постріли, а за ними ще три.

Двері нагорі розчинилися навстіж, і показалась лісничиха, боса, в сорочці й нижній спідниці, перелякана, з свічкою в руці. Вона пробелькотіла:

— Це французи, чоловіка з двісті, не менше. Вони підпалять будинок, якщо застануть вас тут. Швидше лізьте в погріб, тільки не галасуйте. Якщо будете галасувати, ми пропали.

Унтер-офіцер розгублено прошепотів:

— Ми сгодні, ми сгодні. Де ми пофинні спускатись?

Жінка поквапливо відкрила вузький квадратний люк, і шестеро німців один за одним спустились покрученими сходами в підземелля, задкуючи й намацуючи ногою сходи.

Але як тільки сховався останній шишак, Бертіна захлопнула важку дубову ляду, товсту, мов стіна, міцну, як сталь, прикріплену на шарнірах, двічі повернула ключ у величезному тюремному замку і засміялась беззвучним торжествуючим сміхом, з шаленим бажанням піти в танок над головами полонених.

Вони не ворушились, спіймані в міцний кам'яний мішок, куди повітря проходило тільки через заґратований душник.

Бертіна, не гаючись, знов роздмухала вогонь і почепила казанок, щоб підварити юшки, бурмочучи:

— Батько буде стомлений цю ніч.

Потім вона сіла й стала чекати. Чути було тільки дзвінкий маятник, що рівномірно цокав серед тиші.

Час від часу молода жінка кидала на стрілки годинника нетерплячий погляд, що наче говорив:

— Чого вони так повзуть?

Але незабаром їй почулось, що під ногами в неї шепочуться. З-під цегляного склепіння чувся невиразний гомін. Пруссаки, очевидно, догадались, що їх обдурили, і унтер-офіцер піднявся покрученими сходами й забарабанив кулаком об ляду.

— Фідчиніть! — загорлав він.

Вона підвелась, підійшла ближче й опитала, перекривлюючи його:

— Чого фи хотіли?

— Фідчиніть!

— Я не фідчиню.

Німець скаженів.

— Фідчиніть, інакше я филамаю твері!

Вона засміялась:

— Ламай, ламай, голубе!

І він почав грюкати прикладом рушниці в дубову ляду над головою. Але така ляда не піддалася б і тарану.

Лісничиха почула, що німеиь спускається. Потім піднімались один по одному солдати, пробували свою силу й міцність запору.

Але вирішивши, мабуть, що всі спроби марні, вони спустились у погріб і знов стали радитись. Жінка спочатку прислухалась до них, потім відчинила надвірні двері й стала вслухатися в пітьму.

До неї долинуло віддалене гавкання. Вона засвистала по-мисливськи, і майже одразу дві величезні собаки виринули з темряви й радісно кинулись до неї. Вона схопила їх за шиї й придержала, щоб вони не бігли далі. Потім гукнула щосили.

— Гей-гей, батьку!

— Рей-гей, Бертіно! — відповів голос здалеку. Вона трохи почекала, потім знов крикнула:

— Гей-гей, батьку!

— Гей-гей, Бертіно! — відповів голос уже ближче.

Лісничиха вела далі:

— Не йди повз душник. В погребі пруссаки.

Ліворуч між двома деревами раптом виринула висока постать старого. Він стривожено спитав:

— Пруссаки в погребі? Чого їм там треба?

Молода жінка засміялась:

— Це ті самі, що були. Вони заблудили в лісі, я їх посадила в холодочок у погріб.

І вона розповіла все спочатку: як налякала німців пострілами й замкнула в погребі.

Старик, все ще хмурячись, спитав:

— Що ж ти хочеш, щоб я тепер робив?

— Іди, приведи пана Лавіня з усім загоном. Хай візьме їх у полон. Ото зрадіє!

Тут і старий Пішон усміхнувся:

— Справді, зрадіє.

Дочка сказала:

— Ось юшка, поїж та йди швидше.

Старий сів за стіл і почав їсти, спершу поставивши на підлогу дві миски юшки для собак.

Почувши голоси, німці замовкли.

Через чверть години Ходуля знову вирушив у дорогу. А Бертіна, підперши голову руками, стала ждати.

Полонені знов заметушились. Тепер вони кричали, кликали невгаваючи, несамовито грюкали прикладами в непохитну ляду.

Трохи згодом вони почали стріляти в душник, сподіваючись, мабуть, що їх почують, якщо якийсь німецький загін проходитиме поблизу.

Лісничиха наче завмерла; але весь цей шум хвилював, дратував її. Несамовита лють піднімалась у ній. Їй хотілось перебити їх, мерзотників, щоб вони замовкли. Нетерпіння її зростало, вона не спускала очей з годинника, рахуючи хвилини.

Минуло півтори години з того часу, як пішов батько. Тепер він уже в місті. Вона наче бачила його. Ось він розповідає про все, що трапилось, панові Лавіню, той блідне від хвилювання і дзвонить служниці, щоб йому принесли мундир і зброю. Бертіні так і вчувалося, як розсипається по вулицях барабанний дроб. З вікон виглядають перелякані обличчя. Ополченці вибігають з будинків, напіводягнені, захекані, на ходу застібаючи портупеї, і поспішають маршовим кроком до приміщення коменданта.

Потім загін з Ходулею на чолі вирушає в ліс у темряві, по снігу.

Вона все дивилась на циферблат. "Через годину вони можуть тут бути".

Нервове нетерпіння охоплювало її. Хвилини тяглися нескінченно. Скільки ще ждати?

Нарешті стрілки показали годину, коли, за її розрахунками, загін мав прибути.

Вона знов розчинила двері, щоб послухати, чи не йдуть вони, і побачила тінь, що рухалась обережно. Вона злякалась і скрикнула. Це був її батько.

Він сказав:

— Мене послали дізнатись, чи нема яких змін.

— Ні, ніяких.

Тоді він пустив у темряву довгий і різкий свист. Незабаром серед дерев з'явилась темна пляма, що наближалась поволі, — авангард з десяти чоловік. Ходуля раз у раз повторював:

— Не йдіть повз душник.

І передові вказували тим, що прибували, небезпечний отвір.

Нарешті з'явилась основна частина загону — двісті чоловік, у кожного по двісті патронів.

Пан Лавінь, тремтячи від збудження, розставив своїх людей так, щоб оточити будинок з усіх боків, залишивши вільним тільки простір перед чорним отвором на рівні землі, крізь який у льох проходило повітря.

Потім пан Лавінь зайшов у будинок і довідався про чисельність і позиції противника, який так принишкнув, що здавалось, він зник, щез, вивітрився крізь душник.

Пан Лавінь постукав ногою в ляду й гукнув:

— Пане прусський офіцер!

Німець не відповідав.

— Пане прусський офіцер! — повторив комендант. І знов марно. Цілих двадцять хвилин переконував він онімілого пруссака здатися із зброєю і спорядженням, обіцяючи життя і воїнську шану йому і його солдатам. Але у відповідь не почув жодного знаку згоди чи ворожих намірів. Становище ускладнювалося.

Ополченці тупцювали на снігу, поляскуючи себе руками по плечах, як це роблять візники, щоб зігрітись. Вони позирали на душник, і в них зростало хлоп'яче бажання пройти повз нього.

Один з них, на ім'я Подевен, людина дуже спритна, нарешті наважився. Розігнавшись, він промчав повз душник, як олень. Спроба вдалася. Полонені наче повмирали.

Хтось крикнув:

— Там нема ні душі!

Другий солдат пробіг і собі через вільний простір перед грізним отвором. Далі почалось щось подібне до гри. Щохвилини один з солдатів щодуху перебігав від одного загону до другого, як діти, що грають у горюдуба, і з-під ніг у них ровліта-лись грудки снігу. Щоб зігрітись, городяни розпалили великі багаття з сушняку, і яскравий вогонь на мить освітлював постать, що перебігала з правого флангу на лівий.

Хтось крикнув:

— Малуазон, твоя черга!

Малуазон був товстун-булочник, гладке черево якого було предметом постійних глузувань його товаришів.

Він вагався. З нього почали сміятись. Тоді він наважився й затрусив мірною риссю, пихтячи й потрушуючи жирним черевом.

Весь загін реготав до сліз.

Щоб його підбадьорити, кричали:

— Браво, браво, Малуазон!

Він пробіг близько двох третин всієї відстані, коли раптом з душника блиснув короткий червоний струмінь полум'я.

Гримнув постріл, і гладкий булочник з диким зойком впав носом у сніг.

Ніхто не кинувся йому на допомогу. Тоді він сам, охаючи, поповз по снігу рачки і, вибравшись з небезпечної зони, знепритомнів.

Куля влучила йому у верхню м'ясисту частину стегна.

Після першого переляку, першої розгубленості знявся новий вибух сміху.

Але тут на порозі дому з'явився комендант Лавінь. Він уже розробив план штурму. Гучним голосом він крикнув:

— Лудильник Планшю з підручними!

Виступили троє.

— Зніміть з будинку ринви!

За чверть години комендантові принесли двадцять метрів труб.

Тоді він наказав продовбати, з усякими застережними заходами, невеличкий круглий отвір біля краю ляди і сполучити його ринвами з насосом колодязя, після чого радісно оголосив:

— Зараз ми дамо напитись панам німцям.

У відповідь залунало гучне "ура", радісне ревіння, нестримний регіт. Комендант організував робочі команди, які мали змінюватися кожні п'ять хвилин, після чого наказав:

— Качайте!

Залізний важіль був пущений в хід, дзюрчання пробігло вздовж труб, і вода полилася сходами в погріб з тихим рокотом, як у басейні для золотих рибок.

Всі чекали, що буде.

Минула година, потім друга, третя.

Комендант гарячкове крокував по кухні, час від часу притуляв вухо до підлоги, намагаючись розгадати, що робить ворог, чи скоро капітулює.

Тепер ворог заворушився. Чути було, як там пересувають бочки, гомонять, хлюпаються у воді.

Годині о восьмій ранку з душника почувся голос:

— Я пажаю говорити з паном французьким офіцером.

Лавінь відповів з вікна, не дуже висуваючи голову:

— Ви здаєтесь?

— Я сдаюсь.

— Тоді давайте сюди рушниці.

Негайно з душника викинули на сніг одну рушницю, потім дві, три, і, нарешті, всю зброю. Той самий голос заявив:

— Більш нема. Поспішайте. Я совсім потопаф.

Комендант наказав:

— Досить!

Важіль насоса завмер нерухомо.

Коли кухню заповнили солдати і стали напоготові з рушницями до ноги, комендант повільно підняв дубову ляду.

З'явились чотири голови, чотири білобрисі голови з довгим безбарвним волоссям, а потім вилізли й усі шестеро німців, перемерзлі, промоклі, перелякані.

Їх схопили і зв'язали. Побоюючись несподіваного нападу, негайно вирушили в путь, розбившись на дві колони: одна супроводила полонених, друга — Малуазона, якого тягли на ношах з матраца, покладеного на жердини.

В Ретель повернулись з тріумфом.

Пан Лавінь був нагороджений орденом за взяття в полон прусського авангарду, а товстун-булочник дістав військову медаль за поранення в бою з ворогом.